

Azərbaycan Respublikasının
Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına
Dövlət Dəstəyi Agentliyi

MİRAS
MƏDƏNİ İRSİN ÖYRƏNİLMƏSİNƏ
KÖMƏK İCTİMAİ BİRLİYİ

Eşqin kanı Qarabağdır!

V BEYNƏLXALQ HƏMZƏ NİGARİ SİMPOZİUMU

MATERİALLARI

2022-ci il Şuşa ilinə həsr olunur.
Quzanlı/Ağdam, 17-19 may 2022-ci il

Hazırlayanlar:

Şəhla XƏLİLLİ
Fariz XƏLİLLİ
Metin HAKVERDİOĞLU

Azərbaycan Respublikasının
Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına
Dövlət Dəstəyi Agentliyi

MİRAS
MƏDƏNİ İRSİN ÖYRƏNİLMƏSİNƏ
KÖMƏK İCTİMAİ BİRLİYİ

Aşkın kâni Karabağdır!

V. ULUSLARARASI HAMZA NİGARİ SEMPOZYUMU

BİLDİRİLERİ

2022 - Şuşa yılına armağan olunur.
Guzanlı/Ağdam 17-19 Mayıs 2022

Editörler:

Şehla HALİLLİ
Fariz HALİLLİ
Metin HAKVERDİOĞLU

Azərbaycan Respublikasının
Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına
Dövlət Dəstəyi Agentliyi

MİRAS
MƏDƏNİ İRSİN ÖYRƏNİLMƏSİNƏ
KÖMƏK İCTİMAİ BİRLİYİ

Garabagh is Land of Love!

5TH INTERNATIONAL HAMZA NIGARI SYMPOSIUM

PROCCEDINGS

Dedicated to the Shusha/2022 year.
Guzanli/Aghdam, 17-19 May 2022

Editors:

Shahla KHALILLI
Fariz KHALILLI
Metin HAKVERDIOGLU

Kitabın məzmunu "Miras" Mədəni İrsin Öyrənilməsinə Kömək İctimai Birliyinin cavabdehliyindədir, bu baxımdan kitabın məzmunu Azərbaycan Respublikasının Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Agentliyinin mövqeyini əks etdirmir.

Kitab Azərbaycan Respublikasının Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Agentliyinin maliyyə yardımı ilə hazırlanmışdır.

Tərcümələr Aysel Allahverdiyeva, Şölə Bayramova, Səma Alməmmədli, Naridə Qasımovanındır.

V Beynəlxalq Həmzə Nigari Simpoziumu (17-19 may 2022 - Ağdam/Quzanlı) Materialları (Hazırlayanlar: Şəhla Xəlilli, Fəriz Xəlilli, Metin Hakverdioğlu). İki cildə, I cild. Bakı: im.print, 2022, 452 səh.

17-19 may 2022-ci ildə Ağdam rayonunun Quzanlı qəsəbəsində Azərbaycan Respublikasının Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Agentliyinin maliyyə yardımı, "Miras" Mədəni İrsin Öyrənilməsinə Kömək İctimai Birliyi, Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti, Türkiyə Cümhuriyyəti Amasiya Universiteti və Ağdam Rayon İcra Hakimiyyətinin təşkilatçılığı ilə 2022-ci il "Şuşa İli"nə həsr edilən Beşinci Beynəlxalq Həmzə Nigari Simpoziumu keçirilib. Simpoziumda çıxış edən alim və tədqiqatçıların məqalələri bu kitabda toplanıb və nəşr edilib.

Üz qabığındakı rəsmi müəllifi Gülqədəm Nağıyevadır.

Dizayner: İntiqam Məhəmmədli
Fotoqraf: Anar Həbibov

© "Miras" Mədəni İrsin Öyrənilməsinə Kömək İctimai Birliyi

ISBN: 978-9952-8412-2-0

MÜNDƏRİCAT

<i>Dos.Dr. Lalə MƏMMƏDOVA, Dos.Dr. Elfanə QASIMOVA, Nəriminə NAMAZOVA</i> <i>Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti</i> <i>Qarabağda maddi mədəni irsimiz-doi: 10.30546/978-9952-8412-2-0.226.</i>	<i>226</i>
<i>Alleytar ƏBİLOVA - Azərbaycan Milli Xalça Muzeyi</i> <i>Mədəniyyətimizi dünyaya tanıtdıran Qarabağ inciləri.....</i>	<i>234</i>
<i>Prof.Dr. Kübra ƏLİYEVƏ - AMEA Memarlıq və İncəsənət İnstitutu</i> <i>XIX əsrin axırı - XX əsrdə Qarabağ-Şuşa muğamın mərkəzi kimi</i> <i>doi: 10.30546/978-9952-8412-2-0.241.</i>	<i>241</i>
<i>Dr. Назмин ДЖАФАРОВА - Отдел информации аппарата Президиума НАНА</i> <i>Перспективы создания в Шуше Дома-Музея Джаббара Гарьядыоглу для</i> <i>Развития Музыкального Туризма - doi: 10.30546/978-9952-8412-2-0.252.</i>	<i>252</i>
<i>Dos.Dr. Aybəniz RƏHİMOVA - AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu</i> <i>Qulam Məmmədli təzkiəsində şuşalı sənətkarlar</i>	<i>260</i>
<i>Şəhla XƏLİLLİ - AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu</i> <i>Qarabağlı Pir Məhəmmədin "Mənaqibnamə"sinin paleoqrafik və tekstoloji təhlili</i> <i>doi: 10.30546/978-9952-8412-2-0.267.</i>	<i>267</i>
<i>Dos.Dr. Zərifə CAVADOVA - ADPU-nun Şamaxı filialı</i> <i>Azərbaycançılıq konsepsiyasının Vətən Müharibəsindəki qələbəmizə gedən yolda rolu.....</i>	<i>272</i>
<i>Aygün ZEYNALOVA - AMEA-nın Memarlıq və İncəsənət İnstitutu</i> <i>Şuşada toxuculuq və xalçaçılıq</i>	<i>277</i>
<i>Dos.Dr. Səba NAMAZOVA - Gəncə Dövlət Universiteti</i> <i>Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığının Qarabağ dövrü</i> <i>doi: 10.30546/978-9952-8412-2-0.285.</i>	<i>285</i>
<i>Dos.Dr. Aygül HACIYEVƏ - AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu</i> <i>Eposlar xalqın milli-mənəvi ensiklopediyasıdır</i>	<i>291</i>
<i>Şəbnəm ƏLİYEVƏ - Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti</i> <i>Şuşada dini tikililər - doi: 10.30546/978-9952-8412-2-0.294.</i>	<i>294</i>
<i>Dos.Dr. Sevil KƏRİMOVA - Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti</i> <i>Azərbaycan rəngkarlığında Süvari motivinin ikonografiyası.....</i>	<i>302</i>
<i>Dr. Gözəl BAXŞƏLİ - M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası</i> <i>Xudu müəllim: Vətən sevdalısı böyük insan.....</i>	<i>318</i>
<i>Dos.Dr. Həbibə ƏLİYEVƏ - AMEA Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi</i> <i>Şirvanda İslam təriqət tikililərindən günümüzdə çatan örnəklər</i> <i>doi: 10.30546/978-9952-8412-2-0.322.</i>	<i>322</i>
<i>İlahə SADIQOVA - Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti</i> <i>Qədim Azərbaycanda ailə-nikah münasibətləri.....</i>	<i>336</i>
<i>Prof.Dr. Pərvanə BƏKİRQIZI İSAYEVƏ -</i>	

MÜNDƏRİCAT

- AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu*
Cəlil Məmmədquluzadənin Qarabağ dövrü yaradıcılığında milli düşüncə və milli mübarizənin bədi əksi - doi: 10.30546/978-9952-8412-2-0.344.344
- Dos.Dr. Alı BALAYEV - AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu*
Azərbaycan Respublikasının ictimai-siyasi həyatında İlham Əliyev mərhələsi348
- Dr. Aygün MƏMMƏDOVA - AMEA Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi*
Xındırstan dəfinəsi XII-XIII əsrlərin pul təsərrüfatını açıqlayır356
- Fəxrəddin MƏMMƏDOV, Babək ABDULLAYEV -*
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti Şamaxı filiali
Vətən Müharibəsinin Şamaxı şəhidləri.....361
- Gülər ƏSƏDULLAYEVA - AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu*
Molla Zeynalabdin Səğəri Qarabağının türkcə divanı "Həyatü məmat"
doi: 10.30546/978-9952-8412-2-0.364.364
- Dr. İlahə VƏLIYEVA - Sumqayıt Dövlət Universiteti*
Sədi Sani Qarabaği Həmzə Nigarinin müridi kimi.....370
- Dr. İnci QASIMLI - AMEA Akademik Ziya Bünyadov adına Şərqsünəşliq İnstitutu*
Kitabi-taci-ədəb" əsərində nəsihətlər.....374
- Nərgiz RƏSULOVA - Gəncə Dövlət Universiteti*
Həmzə Nigari yaradıcılığında Qarabağ sevgisi382
- Səadət MÜRŞÜDOVA - AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu*
İran kitabxanalarında qorunan türkdilli əlyazmalar
Qarabağın epigraflıq abidələri - doi: 10.30546/978-9952-8412-2-0.387.387
- Dos.Dr. Yeganə EYVAZOVA - Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti*
Şuşa "şəhər-abidə" statusunda.....398

CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏNİN QARABAĞ DÖVRÜ YARADICILIĞINDA MILLİ DÜŞÜNCƏ VƏ MILLİ MÜBARİZƏNİN BƏDİİ ƏKSI

Prof. Dr. Pərvanə Bəkirqızı (İsayeva)

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

doi: 10.30546/978-9952-8412-2-0.344.

Xülasə

XX əsrin əvvəlləri həm dünyada gedən ictimai-siyasi proseslər, həm də məmləkətimizdə baş verən dəyişikliklər zəminində güclənən milli düşüncə və milli mübarizədə ziyalılarımızın, ədiblərimizin, sənət adamlarının məqsədyönlü fəaliyyəti olmuşdur. Həsən bəy Zərdabi, Cəlil Məmmədquluzadə, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Üzeyir Hacıbəyov, Əlibəy Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağayev, Ömər Faiq Nemanzadə, Yusif Vəzir Çəmənəminli və b. milli məfkurənin formalaşması yolunda göstərdikləri əzmkarlıq Azərbaycan xalqının həm 1918-ci il, həm də XX əsrin sonlarında milli müstəqilliyini elan etməsinin təməlini hazırlamışdır. Bu istiqamətdə Cəlil Məmmədquluzadənin həm bədii yaradıcılığı, həm də «Molla Nəsrəddin» jurnalı vasitəsi ilə bütün müsəlman dünyasına olan müraciəti Şərqi xalqların minillik ətalətdən, itaətdən kənarlaşdırıb yeni dünya nizamı ilə qarşı-qarşıya gətirirdi. Cəlil Məmmədquluzadə bu qarşılaşmada novruzəlilə, usta zeynalları, məmmədhasən əmiləri, zeynəbləri yaratmaqla xürafata, savadsızlığa, qadın hüquqsuzluğuna qarşı çıxırdı, həm də milli düşüncənin kodlaşmış elementləri ilə toplumu düşündürürdü. Ədibin yaradıcılığının Qarabağ dövründə yazılan «Kamança» dramı və «Anamın kitabı»nda milli xarakterin, milli düşüncənin və milli mübarizənin bədii əksi tərənnüm olunur.

Açar sözlər: Cəlil Məmmədquluzadə, Qarabağ, milli düşüncə, milli kimlik.

Abstract

Our intellectuals, writers, and artists actively participated in the national struggle and national ideology, which was enhanced in light of social and political processes and changes, happened in the world and our country in the early 20th century. The tenacity of Hasan Bey Zardabi, Jalil Mammadguluzadeh, Abdurrahim Bey Hagverdiyev, Uzeyir Hajibeyov, Alibey Huseynzade, Ahmad Bey Aghayev, Omar Faig Nemanzade, Yusif Vazir Chamenzaminli and others to the formation of national ideology laid a foundation for declaration of national independence by the Azerbaijani people in 1918 and at the end of the 20th century. Jalil Mammadguluzade's calls to the entire Muslim world through the «Molla Nasreddin» magazine, as well as his literary creative work in this direction saved the people of the East from millennia-old ignorance and obedience and confronted them with the new global structure. In that situation Jalil Mammadguluzadeh fought against superstition, illiteracy, and the disenfranchisement of women by creating characters such as Novruzalis, master Zeynals, uncles Mammadhasan and Zeynabs. He also made society think by codifying elements of national ideology. The dramas «Kamancha» and «My Mother's book,» both written by the writer during the Karabakh period, describe the literary reflection of the national character, national ideology, and national struggle.

Key words: Jalil Məmmədquluzadə, Karabakh, national thought, national identity.

“Milliyət duyğusunun sosioloji əsaslarının” müəllifi Sədri Maksudu Arsal yazırdı: “Milliyət duyğusu bir millətə mənsub fərdlərin, o millətin keçmişinə, istikbalına, dilinə, mədəniyyətinə, ölkə və torpağına qarşı bəslədikləri dərin, irsi, bağlılıqdan ibarət bir ruh halıdır (1, s.79)”. XX əsrin əvvəllərində ictimai fəaliyyəti, bədii yaradıcılığı ilə milliyət duyğusu ilə yoğrulanlar sırasında Cəlil Məmmədquluzadə və “Molla Nəsrəddinçilər”çilər, Əlibəy Hüseynzadə və “Füyuzat” jurnalı ətrafında cəm olan fikir adamları vardı. Bir müsəlman-türk toplumu olaraq xalqın azadlığı, yeni dünyanın tələbləri ilə müasirləşmək, savadsızlığın aradan qaldırılması, müstəmləkə zülmünün sona yetməsi və s. əsrin əvvəllərində Həsən bəy Zərdabi, Cəlil Məmmədquluzadə, Əlibəy Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağayev, Ömər Faiq Nemanzadə, Əbdürəhim bəy Haqverdiyev, Yusif Vəzir Cəmənzəminli, Üzeyir Hacıbəyov və b. çoxşəxli fəaliyyətləri ilə milli məfkurənin formalaşmasında önəmli rol oynamışdır.

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan həm ictimai-siyasi, həm də mədəni sahədə baş verən hadisələr fonunda yeni dünyanın gətirdiyi dəyişiklərlə üz-üzə qaldı. Neft sənayesinin inkişafı, çarizmin müstəmləkə siyasətinin sərt üsul-idarə sistemi, 1905-1907-ci illər inqilabının yerlərdəki əks-sədası olan milli zəmində baş qaldıran və İrəvan, Naxçıvan, Şuşa, Cəbrayıl, Zəngəzur qəzalarında ermənilərin törətdiyi soyqırım siyasəti bu dövrün mənzərəsini aydın təsvir etmək imkanı yaradır. Belə mürəkkəb bir zamanda xalqın tarixi keçmişini yada salmaq, milli-mənəvi dəyərləri gündəmə gətirmək, milli düşüncə, milli kimlik fikirləri ilə xalqın bütün təbəqələrinə «Ey, mənim müsəlman qardaşlarım» - deyən Cəlil Məmmədquluzadənin «hərdən bir keçmiş günləri yad etmək lazımdır; salınız yadınıza o günləri ki, ananız sizi beşikdə yırğalaya-yırğalaya sizə Türk dilində lay-lay deyirdi» (2, s.4) müraciəti və xatırlatması müəllifin bütün yaradıcılığının və fəaliyyətinin əsas qayəsi idi.

Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığı və ədibin Azərbaycan mədəniyyəti, ictimai fikrindəki rolunu Mir Cəlil Paşayev belə dəyərləndirirdi: “Mirzə Cəlil insan şüuruna, azad düşüncə və hissə qarşı sonradan uydurulan bütün çərçivə və maneələrin puç, zərərli olduğunu və bu maneələrin islam ölkələrində daha çox olduğunu təəssüflə iqrar edirdi. O, elmdə də, sənətdə də hər şeydən əvvəl fikrə, hissə, qələmə və əməli fəaliyyətə sərbəstlik, müstəqillik tələb edirdi. Mühakiməni dini mənənlərdən, polis və jandarma təzyiqindən, müctəhid və qazilərin hər cür qəyyumluğundan xilas etməyə çalışır, onun təbii, sağlam istiqamətinə qarşı çevrilmiş hər cür tədbiri şiddətli zülm sayırdı. O, ədəbiyyat sahəsində çalışsa da, bir çox fikirləri məfkurənin, ictimai həyatın bütün sahələrinə aid idi” (3, s.20).

Cəlil Məmmədquluzadə XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı və mətbuatı tarixində göstərdiyi xidmətləri ilə həm milli düşüncənin, həm də milli mübarizənin öncüllərindəndir. “Molla Nəsrəddin” jurnalının ilk saylardan yaşadığı gerçəkliyin bütün incə məqamlarını Şərqi müdrik obrazı Molla Nəsrəddinin dili ilə təsvir edən Mirzə Cəlil əslində özünü bütün Şərqi tuturdu. “Fala baxdırmağa, it boğuşdurmağa, dəviş nağılına qulaq asmağa, hamamda yatmağa və qeyri bu növ vacib əməllərə” başı qarışan topluma hükəmalarnın dili ilə «Sözünü o kəslərə de ki, sənə qulaq vermirlər» deyərək tərs gediş edir. Cəlil Məmmədquluzadəni həm sələflərindən, həm xələflərindən, həm də müasirlərindən fərqləndirən əsas xətt onun belə sərt və tərs gedişləridir.

“Hərdən bir keçmiş günləri yad etmək lazımdır” - deyən Cəlil Məmmədquluzadənin 1917-1920-ci illərdə «Molla Nəsrəddin» jurnalının nəşri ilə bağlı çətinliklər yarandıqından Qarabağda, daha dəqiq desək, Ağdam, Şuşa və Kəhrizlidə yaşadığı zamanı yada salanda yenə tariximizə qoynumuzda bəslədiyimiz ilan xəyanəti kimi düşən erməni xisləti ilə qarşılaşırıq. Bu illərin Mirzə Cəlilin «həyatı, mənəvi aləmi, bədii-publisist yaradıcılığı üçün dramatik bir dövr» kimi dəyərləndirilməsi ilə yanaşı, həm

də ədəbiyyatımızda “Kamança” və “Anamın kitabı” ilə zamanın həqiqətlərinə işıq salan əsərlərin yarandığı dövrdür. Adları çəkilən əsərlərdə müəllifin əsas qayəsi bu coğrafiyanın illər boyunca paramparça edilməsi, xalqın içərisindən çıxan oxumuşların belə bir araya gələ bilməməsi, cəmiyyətin kiçik modeli kimi bir ailənin modelinin önə çıxması (Tahirə Məmməd), haqlı davasında, milli mücadiləsində elə milli xarakteri ilə də öndə olan Qəhrəman yüzbaşı Mirzə Cəlilin qələmi ilə fərqli yozumları ilə yaddaşlara həkk olunur. Bu fərqlilik mətnin anlaşılması ilə deyil, mətnin öz qatlarını gizlədə bilməsi, yanaşmadan asılı olaraq, ən incə detallarda, simvollarla, işarələrdə və ya kodlarda hisf olunan məna qatı ilə bağlıdır.

Cəlil Məmmədquluzadə Qarabağda baş verən hadisələrdə könüllü olaraq yerli camaatla birlikdə erməni daşnaklarına qarşı mübarizədə yaxından iştirak etmişdi. Ümumiyyətlə, erməni kimliyi və onun xarakterik özəllikləri Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığında incə məqamlarla, xırda detallarla özünü göstərir. “Usta Zeynal”da müəllif Muğdusi Akopla İrandan gələn Usta Zeynalı qarşılaşdırır. Bu qarşılaşmada dünyanın yeni nizamına uyğunlaşan Muğdusi Akop həm evinin bölgüsüylə, həm övladını Avropada oxutmasıyla, həm də övrəti ilə münasibətində Usta Zeynalla fərqli tərəflərdə qərar tutur. Hacı Rəsulun tanıdığı Usta Zeynal “...mömindir, Allah bəndəsidir, qeyrətlidir, sadıqdır, iş görəndir, zirəkdir, ağıllıdır, nəhayət dərəcədə vəfəlidir və indiye kimi bir dəfə də namazını qəzaya qoymayıb” (2, s.150), amma ritmi orta əsrlərin ritmidir, yeniliyə meyl etmir. Bizim mətndə izlədiyimiz Usta Zeynal həm “... belə fərz elə ki, ermənilərin hamısı çönüb müsəlman oldu, - onda cəhənnəməni Allah kimdən ötrü xalq edib və kimi ora göndərəcək?”, həm də “- Xozeyin, niyə sizin padşahınız yoxdur?... (2, s.143) suallarının da müəllifidir. Yeniliklə ayaqlaşan ermənilərin çoxalması, usta zeynalların və davamçıları qurbanların dəyişməyən ritmi Qarabağ kimi neçə mahalın qana boyanması oldu.

“XX əsrin ədəbi və mədəni fikir tarixində romantizm və tənqidi realizmin böyük yeri, ilk növbədə, milli şüurun formalaşması, milli intibah uğrunda aparılan aramsız mübarizə ilə və deməli, mahiyyətcə fəlsəfi ədəbiyyatda da göstərilirdiyi kimi, «millətin mövcudluğu», özünü təsdiq etməsi uğrunda mübarizə ilə dəyərlənir” (4, s.43).

“Kamança” və “Anamın kitabı” əsərlərində ilk rastlaşdığımız kodlar kamança və kitabdır. Mirzə Cəlilin yaradıcılığında hər iki kodlaşmanın tarixi və mənəvi bir semantikasi vardır. «Kamança» Cəlil Məmmədquluzadənin kiçik həcmli, bir pərdəli dramlarındandır. Müəllif əsərin janrını faciə olaraq müəyyənləşdisə də, mətndə faciə janrının nəzəri konturlarından çox, milli münaqişə və müsəlman-erməni qarşıdurması, konflikti üstünlük təşkil edir. Hadisələrin mərkəzində yenə Qarabağdır, yenə dostunu və düşməni tanımayam türk-müsəlman toplumunun yaşadığı fəlakətlərin yeni bir mərhələsidir. «Kamança»da qarşılaşdırılan Qəhrəman yüzbaşı və kamançaçı Baxşı hər biri mənsub olduğu xalqın xarakterik cizgilərinin daşıyıcısı kimi çıxış edir. Qəhrəman yüzbaşının el dərdi, ermənilərin dəyirmanında yandırdığı on iki adam, Süleymanbəyginin həmin yerdə pusquya düşməsi və erməni Baxşının kamança ifası arasında mərhəməti və ya milli kimliyindən irəli gələn aman diləyəne qıymamaq kimi xarakterik cizgilər mətnin sonundan «Eh, namərd dünya» nidasına çevrilir. “Mən öləndən sonra... bu kamançanı verərsən Muğuş balama.Qazançıda kamançaçı Baxşı oğlu Muğuşa verərsən” (2, s.434) deyən Baxşının son nəfəsində də hiyləsi, onu öldürənləri nişan vermək istəyi və ya “mən öləndən sonra kamançanı sındır ki, gözüm görməsin” ah-naləsi erməni xislətinin ən bariz nümunəsidir. Cəlil Məmmədquluzadə 1920-ci ilin yanvarında Şuşa qalasında yazdığı “Kamança” dramı tariximizə, varlığınıza qarşı düşmən kəsilən bir toplumun xislətini çox aydın bir şəkildə dilə gətirir. Milli kimliyimizin əsas cizgilərindən biri olan mərhəmət hissi olmasaydı və ya Qəhrəman yüzbaşı erməni Baxşıya rəhm etməsəydi XX əsrin sonlarında oxşar fəlakətləri və daha

geniş miqyasda yenidən yaşamaya bilərdikmi sualı hər birimizi düşündürür. 2020-ci ilin payızında müzəffər Azərbaycan ordusunun qələbəsi və 30 ilə yaxın düşmən əlində əsir qalan ellərimizin necə yerlə yeksan olmasını görəndə erməni baxışlarını sinəsinə basıb vermək istəmədikləri torpaqlarımızın əsl sahibi olan övladlarımızın tarixin bu ağır sınağından dərs alması mütləq şərtə çevrilir. Cəlil Məmmədquluzadənin də böyüklüyü ondadır ki, kiçik həcmli bir mətnə milli kimliyi fərqli iki qütbü qarşılaşdırır və onların milli xarakterinin deşifrə olunmasına şərait yaradır". Hər hansı bir millət, xalqın formalaşmasına qədər və daha sonra keçirdiyi bir yol var. Əgər yaranan mətn özündə bu yolun izlərini, yaddaşını mədəni kodlarını dominant şəkildə qoruyub saxlayırsa o, öz milli kimliyi ilə həmin xalqın ədəbiyyatına məxsusdur" (5. s.9). "Kamança" dramında milli yaddaşımızın mədəni kodları kamança üzərindən irəliləyir və onu bağrına basıb vermək istəməyən baxışların milli kimliyi və xarakterinin açılması baxımından bir çox mətləbləri yada salır.

Hun hökmdarı Metenin "torpaq millətin köküdür" (6, s.88) ifadəsinin şəxələnməsinin şahidi olduğumuz XX əsr boyunca yaşadığımız tarixi hadisələr milli yaddaşımızın bütün qatlarını canlı və dinamik saxlamaq məcburiyyətindədir.

Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığında "Anamın kitabı" dramının yeri və dəyəri haqqında ədəbiyyatşünaslığımızda yetərinə tədqiqat işi mövcuddur. Professor Hüseyin İsrəfilov əsərin ərsəyə gəldiyi tarixi şəraiti belə dəyərləndirir: "Anamın kitabı" dramı (1919-1920) siyasi-ictimai hadisələrin ən mürəkkəb və böhranlı dövründə qələmə alınmışdır. Bu elə bir zaman idi ki, Azərbaycan xalqının taleyi və müqəddəratı, milli tərəqqinin bir çox mühüm, təxirəsalınmaz məsələləri xalqla sıx bağlı olan ziyalıları ciddi fikir yürütməyə sövq edirdi" (7, s.115).

"Anamın kitabı"nda müəllifin bir ananın övladlarının bir-birindən fərqlənən ictimai-siyasi baxışı və ayrı dillərdə təhsil alması, müxtəlif firqələrdə fəaliyyət göstərməsi ilə oxucu və ya tamaşaçını milli məfkurə nədir, necə olmalıdır sualları ilə üz-üzə qoyur. Çünki milli məfkurə bir xalqın inkişafını şərtləndirən əsas amillərdən biridir. Qəlbində və ruhunda milli məfkurəyə sahib olanlar "torpaq millətin köküdür" düşüncəsiylə addım atmalıdır. XX əsrin əvvəlləri Azərbaycanın qarşılaşdığı vəziyyət parçalanan və zədə alan yaddaşın əksi idi. Zəhra bəyim ananın üç övlad arasında qalması, onların bir-birinin təhsilinə, dilinə, fəaliyyətinə qarşı münasibəti, bir araya gəlmək ehtimallarının olmaması, bacıları Gülbarı belə hərənin öz dostu ilə evləndirmək istəyi də birləyin olmamasıdır. Rüstəm bəy, Mirzə Məhəmməd, Səməd Vahid arasında milli birlik, milli mücadilə məsələləri haqqında heç bir söhbət getmir, mənzillərində axtarış aparılan da belə şübhəli heçnə tapılmır. Hökumət üçün təhlükəli olmayan oxumuşların cəmiyyətə də bir xeyri olmamasıdır Cəlil Məmmədquluzadəni düşündürən. Böyük dramaturqu düşündürən əsas kitaba – Zəhra bəyimə əlində olan kitaba özünə ziyalı deyən rüstəm bəylərin, mirzə məhəmmədlərin, səməd vahidlərin sahib çıxmaq istəyinin olmamasıdır. Cəlil Məmmədquluzadənin sərt və tərsinə gedişi dediyimiz məqamalar "Anamın kitabı"nda daha ciddi və təsirli mövqeyi ilə seçilir.

Ədəbiyyat:

1. Sadri Məksudi Arsal. Milliyet duyğusunun sosioloji esasları. İstanbul, 1975, Ötügen Yayınevi, 198 s.
2. Məmmədquluzadə Cəlil. Əsərləri. Dörd cildə. II cild. Bakı, «Öndər nəşriyyatı», 2004, 584 səh.
3. Mir Cəlil. Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917) Bakı, 2004, 391 səh.
4. Təyyar Salamoğlu. M.Ə.Sabirin Milli İntibah ideali. "Orxan" Npm, Bakı, 2015, -144 səh.
5. Tahirə Məmməd. Milli kimlik və bədii mətn. Monoqrafiya. Bakı, Elm və təhsil, 2020, 144 səh.
6. Osman Turan. Türk cihan hakimiyyəti mefkuresi tarihi. Cild 1. İstanbul, 1998, 347 s.
7. Cəlil Məmmədquluzadə həyatı və yaradıcılığı. Bakı, Elm, 1974, 316 s.

Azərbaycan Respublikasının
Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına
Dövlət Dəstəyi Agentliyi

MİRAS
AZƏRBAYCANIN Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi
KONKRET İCRAAT BİRLİYİ

Eşqin kanı Qarabağdır!

V BEYNƏLXALQ HƏMZƏ NİGARİ SİMPOZİUMU

MATERİALLARI

2022-ci il Şuşa ilinə həsr olunur.
Quzanlı/Ağdam, 17-19 may 2022-ci il

Hazırlayanlar:

Şəhla XƏLİLLİ
Fəriz XƏLİLLİ
Metin HAKVERDİOĞLU